

Bírálat Mezey Barna: A munkáltatás szerepe a büntetés-végrehajtás történetében (A fenyítőházi modelltől a rabdolgoztató házakig) címmel benyújtott akadémiai doktori értekezéséről.

Mezey Barna sokrétű jogtörténeti tevékenysége részeként a büntetés-végrehajtás történet szakirodalom kimagasló alakja. Jelen disszertáció, amit „A munkáltatás szerepe a büntetés-végrehajtás történetében (A fenyítőházi modelltől a rabdolgoztató házakig)” címmel nyújtott be az MTA doktori cím elérése érdekében, méltó folytatása az eddig közreadott munkáinak. Jelentős tudományos nívót is nyújt logikus szerkezetben, harmonikus szép stílussal.

Az előszóban a szerző rögzíti az alapvető módszertani megállapítást, az elterjedt társadalomtudományi toposzt, hogy a történelem ismétli önmagát. Az opponens ezzel mindenképpen egyetért, különösen mert kutatásaiban használja a „jogi génbank” kategóriát. A 21. század elejére a szegénység, munkanélküliség, leszakadás, a fokozódó kriminalitás együttesen jelentkezik. Erre az állam szigorodó büntetőpolitikával is reagál. A mai és a kora újkori büntető-, rendészeti jogi szabályok sok hasonló vonást tartalmaznak. Ezért inspiráló lehet a 17.-18. században kibontakozó fenyítőházi modellel kapcsolatos néhány gondolat. A fenyítőház a reneszánsz és a reformáció közgondolkodásában a „vegyes funkciójú rendészeti célú és büntetőintézetek meghonosításával a szegénység és a vele kapcsolatos bűnözés problémáinak remélt megoldását készítette elő. A kiskriminalitás, a devianciák kezelésében (először a reformáció országaiban) egyfajta rendészeti kaput nyitott a nem javíthatatlan elemek irányában, vagyis reszocializációra tett kísérletet. A koncepcióban erőteljes volt a munkáltatás, ami egyszerre cél és eszköz. A ház „becsületes” jellegű volt. Lényegi elemeivel megteremtette a modern büntetés-végrehajtás eszméjét. A disszertáns utal a szakirodalomban található nézetekre, hogy a fenti folyamatok büntetőjogi rendszerváltást eredményezett, mások a folyamatok felerősödéséről. Itt találjuk W. Schild középútas nézetének ismertetését. Opponens nagyra értékeli, hogy Mezey egész munkájában ütközteti a tudományos nézeteket.

Mezey álláspontja szerint „A fenyítőház, mint átmeneti, komplex intézmény a szociális gondoskodás, a közigazgatás, a szegényrendészet, a rendvédelem és a büntetőjog, büntetés-végrehajtás találkozási pontjain született meg, kezdetben határozott elkötelezettség nélkül bármely irányban.” A szerző célja a sokszínű, izgalmas intézmény elemzése, a maga kriminalizálódó mivoltával. Foglalkoztatja, hogyan érkezett a mintegy kétszáz éves mozgalom a 19. századi magyar fogházjavító törekvések mozgalmához, milyen hatást gyakorolt. A dolgozat másik módszertani megállapítása, melyet az opponens csak helyeselni tud: ” Nem vizsgálhatók tehát az egyes jogintézmények korukból kiemelve, mint pusztán jogfejlődést alkotó tényezők, csakis kizárólag környezetükbe ágyazottan.” Az opponens Mezey egész munkájában ezt ars poétikát lelte fel. Az

így szemlélt reneszánsz és reformáció egyaránt a javító gondolat előretörését támogatta, s megnyitotta az utat a társadalomba történő visszavezetés eszméje felé.

I. A keretek: a feudális-rendi társadalom hagyatéka

A szerző ismét módszertani megjegyzéssel indít: A köztörténet és a jogtörténet történelmi cezúrái köztudomásúlag nem esnek egybe. Idézi Pulszky Ágostot: A büntetőjog medievális perióduson át egészen Beccariáig tartott. A szerző vizsgálódásának kezdete a 16. század magán viseli a középkori hagyatéka jeleit. A disszertáció kimunkálja, hogyan egyesül a fenyítőházakban a szabadságfosztás, börtön és a munka (büntetés) a szabadságfosztás, börtön és a munka (büntetés)

A kora újkor tömlöce. A büntetési rendszer keménysége a kriminalitás brutalitásához igazodott. „Fennmaradása és elfogadás érdekében a tömlöc hasonlítani volt kénytelen a büntetés-végrehajtás barbár gyakorlatához, a vérpádok elborzasztó látványához.” A rettenetes fogvatartási körülmények módozatait szerző tárgyilagosan fejt ki, és kitér a carcer szimbolikus üzenetére. Megjegyzem, hogy Mezey büntető-végrehajtási jogi publikációs termékenységét a 2010-ben megjelent „Régi idő tömlöcei. Büntetések, börtönök, bakók” című kötet is bizonyítja.

Opponens kiválónak tartja a 28. oldal táblázatát: az elkövető a közösség ellensége. Az elítélt: jogvesztett személy, vagyoni, polgári, fizikai minőségében. Az elítélt vagyona: a sértett kielégítésére szolgáló összeg. Az elítélt munkaereje a közösség, melynek igénybevétele a sértett illetve a közösség kárpótlásához szükséges. A tömlöc pedig a jogvesztett, törvényen kívüli, a közösség ellenségeként nyilvántartott páriák őrző helye. (Eisenhardt)

Munka és büntetés. Az iparosodással egyes helyeken Európában a koldusok, bűnelkövetők, csavargók helyzetében változás következett be, munkaerejük felértékelődött, a társadalomveszélyes devianciájuk kezelési igényelt. A munka leggyakrabban a főbüntetés. A munka és a börtön kapcsolata ősi jelenség. Büntetés funkciója mellett a büntetés-végrehajtást segítő eszköz is (hasznos foglalkoztatás, nevelési eszköz, reszocializációs segédanyag, a büntetés-végrehajtás gazdasági egyensúlyát javító megoldás) Megjegyzem, hogy Mezey szemléletét itt is a komplexitás jellemzi.

Disszertáns a munkavégzés ökonómiai-etikai változásait is kifejti.

Első lépés a rabszolgaság volt. Az ótestamentumi példák igen plasztikusak. A barbár legyilkolást váltja fel a rabszolgaság. Rómában már a hadifogoly rabszolgaság „büntető rabszolgasággal” egészült ki. Érdekes a gladiátorjátékok „beszövése a rendszerbe”. A dolgozat fő kérdéssé teszi annak eldöntését, hogy a rabszolgaságnál a szabadságfosztás, vagy a munkavégztetés van-e előtérben.

A kényszermunka keleti és antik példái alapján vonja le a szerző következtetését: „Állítható, hogy vizsgált korszakunkat megelőzően a kényszermunka tartósan büntetési nemként egzisztált, jellegéből fakadóan szoros összefüggésben a fogva tartással, de rendre kapcsolatba került a szabadságvesztés büntetéssel is.”

A közmunkára szóló büntetés római példáit részletezi a szerző. Megállapítja, hogy az nem állt távol a kényszermunkától, de nehézségben, a végrehajtás helyszínében, az életkörülmények sanyarúságában jelentős különbségek mutatkoztak a javára. Az opponens szerint az antik rész akár tömörebb is lehetne.

A középkorban a munkabüntetés a büntetési rendszer peremterületeire szorult. Ezzel ellentétben a középkori városok az opus publikumot széles körben alkalmazzák. A szerző úgy látja „Ez a középkori intézmény várt arra, hogy becsatlakozva a carcerhez, valamiféle szabadságvesztéssel kombinált munkáltatássá váljon.”

A gályarabság színes és szakszerű leírása az opponens elismerését váltotta ki. Fontos folyamat a bagno-vá fejlődése.

Az intézeti munkáltatás az ókori ergastulumra megy vissza. A kolostori carcerbüntetések között a legsúlyosabbnak számított, a szabadságkorlátozást ugyanis „büntető munkával” kötötték össze.

Zárásként a szerző a fenti előképeket értékeli a fenyítőházak alapítása idejére fennmaradt tradícióként. A dolgozat különösen értékes része ez a fejezet.

II. Az alapok: elméleti és társadalmi változások

A szerző a fenyítőházi mozgalom háttérében három nagy világtörténeti áramlat fellépését rögzíti, ez a reneszánsz, a reformáció és a kapitalizmus. Befolyásuk a fenyítőházi kísérletre változó.

A szegénység és a szegénygondozás. A fenyítőházak kialakulása egyike volt a szegénység okozta társadalmi problémákra adott válaszoknak. A szegénység kategória a középkorban összetett jelenség volt: hol reputációval bír, hol páriává züllött, és üldözték. Szerző rögzíti a szegénységet kiváltó okokat: a belső vándorlást, az existencia tönkremenést, a természeti katasztrófákat, a „nőfölsleget”, a betegségeket, a háborúkat. Rámutat az önkéntes szegénységre is, a csavargókra is kitér, felsorolja az elítéltek körét, utal a „cigány kompániákra”, a „becstelen foglalkozásokra”. Az ideológiai, politikai, vallási, gazdasági és kriminális összetevők a szegénység kezelését végtelenül bonyolulttá tették.

A szegénygondozásnak evangéliumi, egyházi alapja volt, ez a kizárólagosság egészen a városi gondoskodás középkori szervezeteinek megjelenéséig tartott. Az egyház alamizsnát osztott, ispotályokban gondozott, érték volt az önként vállalt szegénység.

A szegénygondozás azonban a keresztes háborúk befejezése után elvilágiasodott. A gyógyító- és lovagrendek után városi ispotályok, menhelyek, kórházak alapítása következett városi ellenőrzés mellett.

A tömegesen jelentkező városi szegénység szükségessé tette a szegényügyi igazgatást a 15-16. században. Különbséget tettek „külső és belső szegénység” között. Szerző szerint igen fontos a gondoskodás a „saját” szegényekről, a „máséit” (máshonnan jötteket) büntető eszközökkel kivetették. E megkülönböztetés a fenyítőházi eszme kialakítására is hatott kiegészülve a protestáns

munkaethosszal. Ennek intézményei az általános menhely és a ragályház, öregotthonok, zarándokok és átutazók menhelyei, árvaházak, lelenházak stb. A 14. századi Firenzében a források több mint 30 házat említnek. A városi szegénygondozásban bukkant fel a munkáltatás gondolata, a munkaképes koldusok munkára-fogásának elképzelése. A szerző szerint az egyházi tradicionális alamizsnáskodás, és a városi racionalizálásra törekvő szegényügy között feszült volt a viszony, amit csak a reformáció oldhatott fel.

Kapitalizálódás, társadalmi átrétegződés

címmel klasszikusan tömör ábrázolást adja Mezey Barna. A régi hatalmi elit helyzete megrendült, új hatalmi centrum bontakozott ki, az abszolút monarchia. A társadalom közrendi alapja is megingott. Az erősödő kereskedelmi és manufaktúrapolgárság a társadalom belső átalakítását szorgalmazta. Mindezen folyamatok nagy hatással voltak a rendészetre, büntetőpraxisra és a büntetés végrehajtására is.”

A reformáció és munkaethosz részben a szerző alapozó jelleggel kifejti, hogy a protestáns gondolkodásmód összefüggött a munka újszerű felfogásával, ez gyökeresen átvértékelte a szegénység szerepét a társadalomban. Luthernél a munka isteni parancs, rendekre, állásra való tekintet nélkül. Max Weber a protestantizmus hatásait a racionalizmus, az aszkétizmus, a munkaethosz, a szegénység és az ellenőrzés ötszögében lelta fel. A reformáció tanításában a munka jelentősen felértékelődött, a középkori szegénység meghatározás elenyészett. A protestantizmusnak jutott a szerep a kolduláshoz fűződő középkori pozitív etikai viszonyulás lerombolására. A szegénygondozásban új felfogást hozott.

A szegénygondozás új modelljének kialakítására volt szükség. A közösségi szegénygondozás protestáns alapelve volt a szabályozott, ellenőrzött és koncentrált forráskezelés az egyházi közreműködés, segíyezni csak a valóban rászorultakat akarták (a persely urai ehhez környezettanulmányt végeztek). Angliában a szegénygondozás állami ügy volt. Opponens ezt a bekezdést külön is kiemeli.

A koldulásnak és a csavargásnak rendvédelmi és kriminális vonatkozásai voltak. A képlet: munkakerülő=bűnös. Az ellátás nélkül maradt „hullámzó lakosság” természetesen csúszott a kriminalitásba, ahol a gályarabság, testi büntetések, halálos ítélet volt a hatóság válasza, mindez a konszolidált népesség egyetértésével. Mezey rámutat a rendészet terepében megjelenő fenyítőház intézmény újszerűségére.

A tevékeny gondoskodást hirdető protestáns gondolkodás végül felhasználta előbb a munkáltató (dolog) házakat, majd megteremtette a holland fenyítőházi modellt. A dologház a munkaképes és munkátlan nélkülöző szegények foglalkoztatására születet, a szegényházból kinövekedő intézmény volt, többnyire önkéntességen alapult, a felvételt kérő vállalta az ezzel járó munkát is. A fenyítőház a munkaképes, de munkakerülő csavargó, koldus szegények

foglalkoztatására, a dologházat továbbgondoló rendészeti intézmény volt. Munkával munkára nevelt, e fontos tényrt rögzíti a szerző.

Az első fenyítőházakban a munka még nem büntetés, hanem fenyítés volt. Jellemző az 1667-es felirat: „Ne félj, én nem a vadságot bosszulom meg, csak kikényszerítem a jót. Kemény a kezem, de szeretettel teli a lelkem”.

A szegénygondozás technikájának és a reformáció munkaethoszájának összefonódásával teremtődtek meg a modern szabadságvesztés-büntetés előfeltételei. Mindez azonban a katolikus államokban nem, vagy csak részlegesen, torzulva valósult meg.

III. A fenyítőházak kora

A szerző igen részletes értékelést ad a vizsgált fenyítőházakról. Ez a fejezet pompásan kidolgozott, kismonográfia értékű.

Az atelier public és az hôpitalok csak előfutárai a fenyítőházi mozgalomnak. Legtöbb hôpitalt az egyház vezette ezek később kriminalizálódtak.

Bridewell Opponens egyetért azzal, hogy a Bridewell kitüntetô figyelmet élvez a javító- és dologházak történetében, működése részletezendô. Az angol fenyítőházak története organikus összefüggésben alakultak a szegénytvényhozással. A Bridewell Palace 1553-as az uralkodó általi felajánlással kezdôdik az opponens számára izgalmas történet. Az alapító okirat részleteinek szövegközlése frappáns és orientáló jellegű. Feladatát, a városnak a csavargóktól való megtisztítását inkább rendészeti intézményként valósította meg. A szerző jelzi, hogy a vizsgált intézet (1555-1557) jellegét a korabeli szóhasználatból nehéz kibontani. A modelljellegre az Anglia szerte létesített bridewellek mutatnak rá. Mezey szerint a bentlakók elhelyezése (két típusú helység is ellentmond a büntetőjelleget (összejövetei helyiségek, nagy nyitott hálótermek). A cél a megtörés a szükséges munkára szoktatás által, és a társadalomba visszavezetés. Deklarálták a „becsületes karaktert”. Fontos a fiatakorúak nevelése. A Bridewellben tkp. manufaktúris munka folyt, hamarosan megjelent az intézeten kívüli munka is. A büntetés-végrehajtási intézeti jelleg ellen szôlt az inasképzés, és az hogy tisztos polgárok ide írátták gyermekeiket tanulni A szakirodalom elismeri, hogy a munkával nevelés eszméje a Bridewell alapításánál uralkodó gondolat. Mezey megállapítja, hogy, ha a házból való eltávolítás a legsúlyosabb fegyelemsértések büntetése, a büntető fogva tartás aligha jöhetett szóba.

A későbbiekben a börtönök hiánya a javítóházak kriminalizálódását eredményezte. Összefoglalva: „A londoni intézetben a rendészeti praxis kikövetelte szigor uralkodott... nem volt öncélú: a reszocializációt szolgálta. Az alapítólevél értelmében az elítélteket azért kell hasznos munkával foglalkoztatni, hogy „erkölcsi megjavulásuk után a társadalomba visszatérhessenek”.

A Bridewell tehát, mint Anglia legrégebb javítóháza, megelőzte a kontinens országait.

Az amsterdami modell. Az amszterdami Tugthuis az európai büntetés-végrehajtási rendszer forradalmának kiindulópontja volt, végigsöpörve Európán a fenyítőház-alapítási hullám

Obeépült a büntetőpraxisba. A társadalmi előzményeket plasztikusan jeleníti meg Mezey a dolgozatában.

A Rasphuys, a legendást amszterdami fenyítőház keletkezéstörténetét, a megnevezés változatait a szerző szép jogtörténeti elemzéssel mutatja be. Az épület leírása is mintaszerű, bár az opponens ábrát sem látna feleslegesnek.

A dologházba utaltak egy részét a felső hatóság utalta be a többiek rokonaik, szülei kérvénye alapján helyezték el a házban. Milyen volt az eljárás ebben az esetben?

A fenyítőházzal megjelent a munka, a nevelés, visszavezetés a társadalomba. Ez forradalmasította a büntetés-végrehajtást, a középkor sanyargató tömlöcéből modern célokkal rendelkező intézményeket formált. A munkavégzés sok részletét is közli Mezey. A munka azonban nem annyira a szakértelem elsajátítását szolgálta. Nem a tömlőc bővült ki munkáltatással, fordítva, a munkáltatás igénye, mint főfunkció vont magához a büntetés-végrehajtást. A társadalomba való visszatérés a fenyítőház egyik legtöbbit jelentő hozadéka a büntetés-végrehajtás megújulásához. Az intézmény célja becsületes karakterű beutaltakat kibocsátani, sajnos mégis feltöltődött bűnöző elemekkel.

A Rasphuys után rövidesen után létrejött a nők számára a Spinhuis, amit a végzett munka jellege miatt neveztek Szövőháznak.

A Secrehuys a fiatalkorúakat és a gyerekeket választotta el a felnőttektől. A modell építészeti sajátosságokat is jelentett.

A Hansa fenyítőházai a 17. század elején tiszta formában vették át az amszterdami modellt. A Zuchthaus zu Bremen alapításánál kifejezetten kérték az amszterdami intézmény szabályzatát. Brema kezdetben inkább „becsületes jellegű” volt, mint mintája. Kiváló példa emellett részleteiben is a Werk- und Zuchtshaus zu Hamburg, a Spinnhaus Hamburg, a Zuchthaus zu Danzig.

A fenyítőházak német mintája komor kriminalitás háttérű volt (az úton lévő nép szociográfiájának kiváló példája az 1751-es Gaunerpatent erről az opponens szívesen hallana részleteket. Szerző rámutat, hogy a 18. század kezdetére Németország szerte több mint 60 fenyítőház funkcionált. Jogi kultúrtörténeti szempontból frappánsnak tartom a nürnbergi férfi dologház feliratait, a házak jogi architektúrai leírását. A fenyítőházi „geográfia” is igen alapos, informatív. A szerző (az opponens által mindig elismert módszerrel élve) felsorolja a német modell intézményi típusait is. Ezeknek széles skálája volt (fenyítő- és árvaház, adott esetben kórházzal kapcsolva – önkéntes dolog- és fenyítőház – dolog- szegény- és fenyítőház – zálog- és fenyítőház-fenyítőház és tébolyda) ezek egyre inkább multifunkcionalitásúak lettek és kriminalizálódtak. A szerző a fenyítőházak elhelyezésével kapcsolatban új architektúriai törekvésekről is közöl ismereteket. Záró megállapítása: „Az új büntetés-végrehajtási alapok készen álltak.”

A Schellenwerk részletes leírásán túl az opponens a megszegényítő reáliákat tartja figyelemre méltónak, erre nézve értékelést vár a szerzótől. Részletezni lehetne az értelmetlen munkához vezető utat.

Az osztrák fenyítőházak. Jellegzetes a 19. század elejére az egész országot behálózó fenyítőházi struktúra – erős büntetőkarakterrel és fáziskéséssel. Az abszolutizmus belső biztonságára a felvilágosult abszolutizmus elkötelezett volt az állami szociális gondoskodás, az irányított gazdaságpolitika megszervezése iránt. Mi igazíthat el a keverékminták értékelésénél?

A büntető jelleg az osztrák gyakorlatban szinte sohasem kérdőjeleződött meg, a fenyítőházak nagyobbreszt központi döntéssel jöttek létre. Működésükben tömegesen jelentkeztek a finanszírozási gondok. Jellemző, hogy csak 1866-ban(!) jelölték ki a létesítendő intézmény szakszerű paramétereit. Sajátos a hadseregbe sorozás és a végvárukba küldés szankciója. A 19. századra a munkakényszer és a kényszersmunka a büntetés-végrehajtási rezsím részévé lett.

Terminológiai kérdések. A szerző szükségességét érzi az egyes konkrét megjelenési formák után az egységes meghatározásnak

IV. Nyugat börtönei.

Sajátos, hogy míg Mitteis-Lieberich nem lát éles határvonalat a fenyítőházakkal kapcsolatban, Hippel és követői a fenyítőházakat forradalmi jelenségként tartják számon. Kifejtendőnek vélem szerző álláspontját.

Reformgondolatok. A fenyítőház eszme eredményeképpen a szabadságvesztés büntetés önálló szankciófajtvává vált a büntetőjogon belül. A vizsgálati- és a végrehajtási fogság elkülönült. Jogtörténeti jelentőségre tett szert a szerző szerint a kodifikáció (különösen első hullámban a Carolina) és további hullámban az 1786-os toscanai kódex, II. József 1787-es kódexe. A polgári fejlődés gondolata diadalra jutott a francia büntető törvénykönyvekben (1791, 1810.). A börtönügy kodifikációja még váratott magára. A brutális középkori büntetési gyakorlattal szellemóriás jogtudósok vették fel a harcot: Beccariától Filangierig, Voltaire-től Sonnenfelsig. Frappáns idézetek szerepelnek Montesquieu-től, Voltaire-től. A szerző kiemeli John Howard munkásságát

A tudományosság. Az abszolút és relatív büntetési elméletek híveinek polémiája hozzájárult a büntetés-végrehajtás számos teoretikus elemének tisztázásához. A relatív elméletek térnyerése megalapozta a börtönfilozófia gyökeres átalakulását. Humanizálódásra és humanizálásra került sor, a büntetések oktalan kegyetlenségét támadta a reformerek kritikája.

A börtönügy szerves kísérője volt a büntetőjog tudományának. Az opponens figyelemreméltónak tartja, hogy a felhívja a figyelmet Nicolas H. Julius börtönügyi kurzusára, amit 1827-ben a berlini egyetemen tartott. A tudományos munkák és tanácskozások nyilvánossá tették az amerikai rendszerek körüli argumentációt. Az információk a magyar reformkor fogházjavítóihoz is elértek, vagyis a tudományos transzfer működött.

A börtönügy helyzete. Célok és épületek. Mezei okfejtéseinek igazi terepuma ez a rész. Több folyamat eredményeképpen a szabadságvesztés-büntetés végrehajtásában jelentős fordulat állott be. Kialakult a korszerű börtön fogalma, a börtönügy tudománya, a végrehajtási rezsim általános képe. Átkerült ide a fenyítőházi eszme.

A börtönök megújulása láthatóan csak az új börtönépületek igénybevételével valósulhatott meg, a régiak a komplex feladatokra alkalmatlanok voltak. Szerző ismerteti Kossuth és Széchenyi 1841-es hírlapi polémiáját e kérdésben. Sajátos érvként szerepel, hogy a börtönben nem élhet jobban az elítélt, mint a dolgos paraszt.

A börtön fejlődését annak instrumentális változásaiban követhetjük, de ez a hivatali architektúra nézeteire is tekintettel van. Ez a fejezet különösen alaposan kimunkált. Terveket ismertet (L.B. Alberti és J. Furttentach), bemutatja a 17. század új olasz börtöneit. Az opponens az egyes verziók építészeti, látvány megjelenésének forrására kíváncsi.

A börtönügyet a 18.-19. században a tradicionális „hagyaték” felszámolása mellett, a szabadság értékelésének növekedése érintette, a biztonsági kérdések újragondolása és a „reszocializációs” megfontolásoknak is eleget kellett tenni. Ennek előfutára a 18. században a Casa di correzione és a genti Maison de force. Részletesen felhívja figyelmünket az emberibb körülményekre, és bemutatja a felügyelet és biztonsági paramétereit.

A következő rész az abszolút monarchia börtöne. A központosító akarat „mely egyetlen fénylő központ köré igyekszik szervezni mindent, államot, egyházat, közgazdaságot, művészeteket”. Ez a szemlélet a barokk építészetből átszivárgott a börtöntervekbe is.

A modern börtönrendszerek közül a philadelphiai „magányelzárásos”, és az auburni vagy „hallgató” rendszerű kerül kiemelésre. Építészeti megfeleltetéseiket részletezi a szerző. Novumként értékeli Bentham Panopticonját, a rotundarendszer szisztematikusan kidolgozott modelljét. Sajátos módon első megépítésére Amerikában került sor. Ezután alakult ki a csillagrendszer hőkora. Szerző ismét csak architektúrai, és egyben büntetés-végrehajtási ismereteit kamatoztatja, megadja a rendszer kritikáját is. Az építészeti megoldások összevetését szerencsésen világítja meg. Az első szisztémák kiépítésénél erősebb volt az elmélet, mint a gyakorlat befolyása, ez azonban a század második felére megváltozott. A praxis képviselőire várt a második forradalom irányítása.

V. Magyar előzmények

Magyar tömlöcügy. A tömlöc terminológiája napjainkra elavult. A fogvatartottak elnevezése „rab”, „rabszemély” volt, az elítélés hosszúságára tekintet nélkül. Szerző Bató Szilvia eredményeire hivatkozik, és leszögezi, hogy a törvényhatóságok, vérhatalommal rendelkező uradalmak szabadságvesztés-büntetés gyakorlata igen különböző volt. Városi kivételétől eltérően a büntetés-végrehajtás elrettentés eleme fokozódott.

A vármegyei tömlöc előtörténetét levéltári források is tükrözik. Külön érdekes terület a fogházak igazgatása (várnagy, kulcsár) szerepe, és nem jelentéktelen a börtönök őrzése (porkoláb,

hadjúk). Ezek esszenciális értékelése is érdekelné az opponest. Az is megállapítható, hogy a tömlöcrezsimre konkrét szabályok vonatkoztak, ami a felügyelet oldaláról lejes tablóval szolgál a 18. és 19. század fordulójának tömlöckekezeléséről.

A szerző rögzít több vármegyei tömlöcben járványokat is. Ennek ellenére csak az 1796-os zalaegerszegi börtönlázadás váltott ki csoportos ellenállást. Ennek tömör jellemzését érdeklődéssel hallaná az opponens.

Központi kezdeményezések a vármegyei praxis és a központi felvilágosodott nézetek finandális kérdések ellentéte miatt nem voltak sikeresek. A vármegyék álláspontja széles skálán mozog a fenyítőház homályos igenlésétől egészen addig, hogy „a büntetettek a kiszabott büntetést ott töltsék ki, hol elfogattak és elítéltettek”. Összefoglalva: a végrehajtási intézmények és gyakorlatnak átfogó hálózata nem létezett. A tömlöcügyet egyfelől középkori tradíciói határozták meg, apró javításokkal a körülményeken.

VI. A magyar fenyítőház (a Domus Correctoria)

Tipikusan központi megoldásként bukkant a szempei minta gróf. Eszterházy Ferenc, kancellár gálans 1770-es ajándéka nyomán. Mezey figyelemreméltóan ismerteti a fenyítőházzal kapcsolatos terminológiai sokszínűséget. A környezet, az osztrák modellek hatása, a Magyarországra transzportált ausztriai bűnözők miatt elmondhatjuk, hogy a magyar fenyítőházügy „az osztrák igazságügyi kormányzat fogja lett”. A „hullámozó lakosság” a kriminalizálódás felé vitte az intézetet. Helyes az utalás mindezek Helytartótanácsi Levéltári háttérére. A fenyítőház 1772. évben nyitott meg. 1779-ben a kancellária elrendelte a fenyítőház Tallósra, az árvaház helyére költözését. A fenyítőház kálváriája a szegedi kazamaták voltak (1785, 1790). A szegedi történet 1831-ben ért véget. A fogvatartottak igencsak messze estek az amszterdami modelltől. A leghagyományosabb börtön képét kapjuk, ehhez járult a bécsi kriminálisok transzportálása. Létszámuk, amikor legmagasabb volt nem haladta meg a százat, a bezárás évébe 2(!) volt. A kriminális karakter teljesen áthatotta a házat, bár a jobbító is kiolvasható a szolgálati utasításokból is kiolvasható. A szempei fenyítőházban a nyugati hagyatékából megőrzött leginkább karakteres vonás a munkáltatás volt. A szolgálati utasítás a munkáltatás körülményeit aprólékosan szabályozta. A munka értékesítése (katonaság) volt a fontos, nem a lakók szakmai kiképzése. A ház egyben rabdolgoztató ház is lett, de termékei silányak voltak, keletjük nem volt, nem tartották el a házat.

A fenyítőház hosszas agónia után szűnt meg, Magyarországon nem tudott gyökeret verni a fenyítőházi eszme. A magyar büntető-végrehajtás fejlődése átlépett egy fokozatot: a büntetés-végrehajtás gyakorlatába került át a munkáltatás eszme. Az opponens gratulál a szempei részhez.

VII. Dologházak és börtönök a reformkori Magyarországon.

Dologházak tipológiája a reformkorban. Opponens elismeréssel állapítja meg, hogy Mezey Barna otthonos a dologházak tipológiájában. Mivel a dologház kombinált intézmény volt, a

közbeszédben javítóház, fenyítőház, dologház, dolgozóház, dolgoztató ház vagy intézet kifejezés szerepelt, amit az akkori gyakorlat el tudott változtatni. Remellay két szoportról beszél „segítő vagyis önkénytes dolgozóházakat” és a „kényszerítő dolgozóházakat” előbbi „szociális” utóbbi kriminalizált jellegű. Ez erősíti meg a Pesti Kényszerítő Dologház Alapszabályai is (1845. október) első értelemben az anyagihiány, mesterségbeli képzetlenség problémáival küzd, másodsor a kiskriminálisok kezelése. A legsúlyosabb a munkaüzemmel ellátott börtön. A dologház a reformkorban lehetett: szegénygondozó (dolgoztató) ház, volt kényszerítő dologház, rabdolgoztató ház. A negyedik elem a Domus Correctoria viszont hiányzik. A büntetés-végrehajtás modernizációjában, nemzetközi tapasztalatokra támaszkodva az un. Fogházjavító mozgalmat találjuk a magyar reformkori politikusoknál.

Szűkölködő szegények dolgozóházai. Maga a szerző is kitérőnek minősíti a „Pesti Jólétű Asszonyi-Egyesület” „erkölcsnemesítő kereset házat” (1817) 1833-ban kényszerítő dologházzá lett. Mezey kolozsvári és kassai példákat is említ. Korai példa színesíti a képet.

Kényszerítő dologházak. Mezey pozsonyi példája után a pesti kényszerítő dologházra koncentrált, amely 1843-ben nyitotta meg kapuit. Ezt a polgárság saját ügyének tekintette, támogatta. A kényszerítő dologház a „bagatell” büntetőjog keretében kényszerintézkedés foganatosító intézet, ahova fenyítendő gyerekek is bekerültek. A „kényszeröncök” munkáltatása, oktatása, lelki gondozása is fontos volt. Az intézet a szegénydolgozási funkciókat elutasította magától.

VIII. Börtönök és rabmunkáltatás. Mezey Barna egyetemes jogtörténeti érvelése előkészítette a fogházjavítás mozgalom tudományos elemzését. Levéltárim forrása Szalay Imre, Vas vármegye tiszti főorvosa úttörő gondolatokat tett közzé 1815-ben „Raboskodók Jobbításokra” címmel, sok észrevétele mellett a munkáltatásra is kitér.

A munka a fogházjavító mozgalom gondolatrendszerében. A 19. század harmincas éveiben kibontakozott a fogházjavító mozgalom és más alapelvek mellett meglehetősen állandósággal jelen volt már a munkáltatás. A reformkor képviselői számára a tömlöc a régi kor jelképe. Mezeynek figyelemre méltó publikációja van a tömlöcről, mint szimbólumról. A börtönügyi mozgalom kétirányú volt: Egyesek (Böloni Farkas, Gorove) a külföldi tapasztalatokat tüneti jelzéseként értékelték, míg a liberálisok (pl. Eötvös) optimista módon tabula rasat akartak, de mérhetetlen nehézségekkel találták szembe magukat. A börtönügy kérdését a fogházjavítók Név szerint kik? majdnem tisztán elméleti síkon vetették fel, a „nyugati” modellek ismeretében, vagy a „hallgató szisztéma”, vagy a „magánrezsim” mellett törtek lándzsát, végül általánossá lett a munkáltatás elfogadása és a munkára kötelezés. Fontos szerepe van a fogházjavító eszmekörében a szabadlábra helyezés utáni munkáltatás, a visszaesés elkerülésére. Mivel Eötvös József Howard munkája alapján kísérel meg a tömlöcjavítást definiálni, kérdések sokaságában nyilvánít véleményt. A munka meghatározása sajátosan a két alapvégrehajtási rendszertől függött. A korszak

használta a közmunkát is. A Felmerülő problémák között kitértek a nemesek munkakényszerére is. Eötvös értekezik a munka és a megjavulás kapcsolatáról – külföldi példák alapján. A munkát és az ezért kapott bért a javítás fő eszközének tartott.

A szakirodalom szerint a munka a reformkori rabdolgoztató házak rezsimjében egyszerre sajátos eszköz és cél, de legkritikábban büntetést. Előfordult a „rabközvetítés”, magáncélokra kiadott rabok magánháznál történő vagy gazdaságbéli munkáltatás. A ház (belső intézeti munka) is ismert volt.

A rabmunkáltatás modelljei. Opponens a rabmunka „mindennapi életének” tekinti a magánszemélyeknek „kölcsonadást”, a konyhás rabokat Zalában és Vasban. A járulékos visszaélésekről nem is beszélve. Mezey tehetségét „jogtörténeti miniatűrök” alkalmazására itt is tetten érhetjük. Komolyabb a csatornaépítés, vagy a lövői Zala-híd részben rabmunkával zajlott. Itt az őrzésre épületet emeltek a híd mellett, a rabdolgoztatás a (tömlöc) falain kívül folyt.

Rabdolgoztató házak a reformkor jellegzetes intézményei voltak. Praktikus okokból (foglalkoztatás, költségcsökkentés) eszmei okokból (fogházjavítás, tömlöc-korszerűsítés, filantrópia) vagy a börtönügy modernizáció jöhettek létre. Mezey részletes példákat hoz létesítésükre. Dombóváry szerint az 1845. novemberi alapítású „Nagy-Czettner féle dologház fényesen bevált. Az intézet létrehozásakor a szükséges anyagiak előteremtése járt nehézségekkel. Jelentős magánadományok érkeztek. A disszertáns megőrökíti azok nevét, akik az ismertett rabdolgoztató házak létesítésénél közreműködtek. Nagyon fontosnak érzem, hogy Mezey levéltári adatokra támaszkodik. Így a rabdolgoztató házak létesítési folyamatának hajszálerei is kitűnnek (pl. a gyulai ház leírása, működése). Opponens figyelemre méltónak tartja, hogy Arad vármegye dolgozóházát tapasztalatcserére több megye deputációja keresi fel, iratmegküldést is kértek, Vas vármegye esetében a tervezés menetébe ad a szerző betekintést.

A rabdolgoztató házak megjelenése hatott a korszerű börtönügy megteremtése felé. A házak tapasztalatai az 1843-44. évi országgyűlés börtönügyi programjának egyik témáját alapozták meg.

Rabmunkáltatás a büntetőkodifikációban. Az 1839-40. évi országgyűlés választmányt küldött ki „büntető törvénykönyvvel válhatatlan kapcsolatban lévő büntető- s javító rendszer” kimunkálására. A börtönügyi albizottság 1841. novemberétől 5 hónap után összeállította jelentését, erre Deák Ferenc büntetőjogi és kodifikációs koncepciója döntő befolyással volt. Sajátos, hogy a fogházjavításban a liberálisok és a konzervatívok egyaránt megegyeztek. Elvetették a vármegyékben fennálló „közös” rendszernek munkával való kiegészítését. Elvi szinten a magányelzárást határozták el, ennek egyik középponti eleme a rabmunkáltatás lett. Desewffy Aurél kijelentette: „a munka nem tekinthető büntetésnek”, de a munka a börtönben kötelezettség. A választmány a „dolgozó puszták” ötletét elvetette. A hagyományos értelemben vett fenyítőházak eszméje is elhamvadt.

A börtönrendszer javaslata átjutott a két tábla szűrőjén, sorsa mégis megpecsételődött a büntetőkódex sikertelenségével, de tanúságtétele annak, hogy a magyar börtönügyi tudományosság

teoretikusan és gyakorlatilag egyaránt felkészült a korszerű európai büntetés-végrehajtási tendenciák befogadására. A 19. század első harmadára a munka szerves része lett a büntetés-végrehajtásnak. Opponens feltétlen klasszikus veretűnek érzi a zárógondolatot.

Az összegzésben Mezey Barna új, jelentős tudományos eredményeit adja meg az előző fejezetekben már kifejtettek alapján. A fenyítőházi eszmének évszázados útját rajzolja meg Amsterdamtól Magyarorszáig. Opponens ezeket az alábbi, adatokkal igazolt új tudományos produktumokat maradéktalanul elfogadja.

1. A fenyítőházak a 16. században jelentek meg, a tömeges szegénység (kriminális is) hullámaival. A reformáció lerombolta a középkori etikai viszonyát a kolduláshoz. A munkaképtelen, segélyre szorulókat a szegény- és beteggondozás körébe utalta, a munkaképesek szegénységét kriminális jellemzőkkel ruházta fel. A középkori dologház továbbgondolásából született intézmény a fenyítőház. Módszertani szempontból is egyetért a disszertáns következő gondolatával. „A fenyítőházi intézmény látványos bizonyítéka a társadalmi jelenségek folytonosságának, az előzmények és folytatások történelmi léptékű halozatának.” A fenyítőház rendészeti és büntető elemeket hordoz, mint a fogvatartás és fenyítő munka egysége, rezsime a munkával jellemezhető. Korai „reszocializáció” gondolat körvonalait rajzolta meg. A „becsületes karakter” jellemezte a korábbi tömlöclakókkal szemben

2. A büntetés-végrehajtás forradalma (nevelés, munka lelki gondozás, jobbitás, egészséges elhelyezés, architektúra) nem keveset köszönhet a fenyítőházaknak, miközben lényegében gyarmatosította a fenyítőházakat, kriminalizálta és beolvasztotta a börtönügy rendszerében.

3. A fenyítőház elterjedt volt Európában, de nem volt általános (spanyol, francia példa). Az abszolutizmus „mintaállamában” fontosabb volt a társadalom veszélyes rétegei fölötti kontroll, mint célzott kezelésük.

4. Az alábbi bekezdést bravúros stilisztikai teljesítménynek érzem: „Az Angliában is kialakuló, de a kontinensen hódító útjára Amszterdamból induló fenyítőházi intézmény két évszázad alatt bejárta az elsősorban német nyelvű territóriumokat, először északon a Hanza városokban, majd dél felé haladva keresztül a német birodalmon elérta Ausztriát, végül a 18. század utolsó évtizedeiben Magyarországon is felbukkant”. Erre a mondatra az értekezés korábbi fejezeteinek ismeretanyaga kiválóan harmonizál (így a Bridewell, Tugthuyust, hamburgi Zuchthaus, Spinnhaus) egyben új tudományos eredmény. Mezey utal a multifunkcionális házak sorára a déli német területeken. Ausztriában a központilag alapított házak már a büntetés végrehajtás egyik ágát képezik.

5. A vizsgált intézmények sorra vétele után Mezey módszertani értékű jellegetes kijelentést tesz, amivel az opponens messzemenően egyetért: „Szemléltette az a história a sokszoros szűrőn, társadalmak sorozatán át szivárgó tudományos, szakmai és praktikus hatások megtermékenyítő erejét, az adaptációs mechanizmus működésének sajátosságai, a feltételhiánnyal küzdő, a kiérlelt megoldásokból viszont profitáló magyar jog tradicionalizmusát és egyben nagyfokú

megújuláskészségét.” A fenti megállapításra kimunkált dolgozat-fejezetei mindenképpen feljogosítják a disszertánst.

A hazai tömlöc-ügy törvényhatóságok és vérhatalommal rendelkező uradalmak terrénuma volt, központi büntetés-végrehajtás intézet nem, fenyítőház is csak egy volt. A tömlöcöt funkcionális sokszínűség, partikularizmus, középkori hagyományok jellemezték. A székházépítési program némi javulást hozhatott. A költségmérséklés igénye pedig megnyitotta a gondolkodást a rabok munkáltatásáról. A fenyítőház hazai intézményesítésének programja elvérzett az érzéketlenségen és a gyökértelenségen.

Opponens a szerző zárógondolataival is egyetért. „A magyar tömlöc erős pillérzete és a rivális intézményi modell hiánya kizárta az egyenjogúságon alapuló kölcsönhatások rendszerét. „Ha az 1843/44-es büntetőjavaslatokat elfogadják, a legkorszerűbb intézmények sorába az új munkáltatási koncepciókat is adaptálták volna. Ez a megoldás azonban nem járt sikerrel. A tömlöc korszerűsítése csak féloldalas, részleges lehetett. A leglényegesebb a munkáltatás eszméjének befogadása volt a rabdolgoztató házak létesítése. Fontos, hogy az 1843-as javaslat szerint a csavargók, kóborlók ügye nem a büntetés-végrehajtás dolga, az igazságügy szférájából a szegénygondozás felé terelték a szociális ellenőrzés feladatát. Így Magyarországon a dologház eszme viszonylag tisztán terjedt el.

Opponens úgy érzi, hogy a disszertáns dolgozatának méltó záróköve az alábbi gondolat: „Ezek a folyamatok készítették elő a 19. század második felének nagy börtönügyi és szociális reformjait, s a polgári társadalom kontroll rendszereinek kiépítését. Megjegyzendő, az 1843-as reform sem maradt minden következmény nélkül, hiszen tervezett rendelkezései nagymértékben hatottak a tömlöcreformokra, befolyásolták a gyakorlatot és megalapozták a századfordulóra beérő országos büntetés-végrehajtási reformot.”

Források, szakirodalom

A felhasznált levéltári források és a szakirodalom jelentik a tudományos munkák „aranyalapját”. Így van ez a vizsgálat tárgyát képező (szak) jogtörténeti munkánál is. A disszertáció biztos fundamentumra építi megállapításait, ez tudomány-metriaival érvekkel is egyértelműen alátámasztható.

Az 1471 jegyzetben feldolgozott 405 irodalmi forrásmunka tétel több száz esztendőre terjed, 1718 - 2008 között. A források mintegy 60 %-a nemzetközi (elsősorban német, de angol, francia és latin nyelvű is). Ez is egyértelműen igazolja a munka kiváló egyetemes (európai) jogtörténeti jellegét.

Meg kell említenem, hogy Mezey publikációs jegyzéke az 1991-et követő két évtizedben 53 „értekezés-specifikus” (azaz a munkáltatás büntetés-végrehajtási szerepét vizsgáló) tételt tartalmaz, a nemzetközi tudományos közvélemény számára ebből 12 idegen nyelven hozzáférhető. Ez a disszertáns kandidátusi fokozatot követő céltudatos tudományos munkálkodására utal.

A hazai viszonyok tárgyalásánál közölt jegyzetapparátus (1794-1847) mintegy 170 esetben törvényhatósági és központi archivumból alapul vett forrásjegyzet.

A fentiek alapján a bíráló egyértelműen arra a megállapításra jutott, hogy Mezey Barna MTA doktori értekezése saját tudományos eredményeket tartalmaz jogtörténeti irodalmi és levéltári forrásokra épül, megállapításai hitelesek. Következtetéseit kimagasló színvonalon mutatja be, részletes, átfogó kutatás eredményeként.

A büntetés végrehajtáshoz kapcsolódó munkáltatás történeti változásainak feltárása terén a megelőző tudományos fokozat (CSc) óta igen jelentős tudományos eredményeket tud felmutatni. Új eredményekkel gazdagítja a vizsgált jogterület történetének egyetemes és a hazai terrénumát, és továbbfejleszti a szakmai közvélemény ismereteit.

Az értekezés nyilvános vitára bocsátását feltétlenül javasolom, és a bírálati eljárás eredményeként a doktori értekezés elfogadását is pártolom.

Pécs, 2011-01-28

Dr. Kajtár István
az MTA doktora